

Yaz-ma-mışım «je n'ai pas écrit»

Fakat bu olumsuzluğu daha tesirli olarak ifade etmenin başka bir yolu vardır ki, bu da teme ile sonluk arasında (*değil*) «ne... pas...» katmacının sokuşturulmasıdır.

Yazmış değil-im «je n'ai pas écrit» veya «ce n'est pas que j'ai écrit» keli. keli: «je ne suis pas (celui) qui a écrit» yani: *Yazmış (kimse) değilim.*

Bu ifade tarzına daha bir kaç misal:

her iste-diğ-i-n-i yapacak değil-im «je ne vais pas faire tout ce que tu désires, tout ce que te passe par la tête»;

bütün Türk-ler Asya-da topla-n-mış değil-dir «il n'y a pas qu'en Asie qu'il y ait des Turcs» keli. keli.: «tous les Turcs ne sont pas réunis en Asie».

Şu misalde ise mürekkep bir cümle içinde bulunuyor.

git-miş değil-ise-m, niçin böyle söyle-yor-suñuz «si je n'y suis pas allé pourquoi parlez vous ainsi» [1].

[1] *Değil* kelimesi siyganın unsurları arasına girdiği zaman üst başında kalan kısım sıfat rolünde bir ortaştır; ve bu ortaç ya olumlu ya olumsuz halde bulunur. İşte bu *değil* katmacı böyle olan bir ortacın mânasını olumsuzlamak için getirilir; ve teşkil ettiği cümle de bir isim cümlesi olur:

Meselâ (*gitmişim, gitmemişim*) birer fiil cümlesi teşkil eder. Fakat *gitmiş, gitmemiş* unsurlarıyla (*im*) cevher fiili arasına *değil* getirilirse o zaman bunlar sanki (*gitmiş, gitmemiş+im*) den ibaret ve cevheri fiil ile birleşmiş bir ortacın menfilerini teşkil ederler ve o zaman isim cümlesi olurlar:

gitmiş değil- | im, sîñ, (.), iz, sîñiz, ler.
gitmemiş « . »

(Birincisi) fail kendisinin gitmiş bir durumda olduğunu inkâr eder mânasiyle kullanılmıştır.

(İkincisi) fail kendisinin gitmemiş bir durumda olduğunu inkâr eder mânasiyle kullanılmıştır.

Bu ikincisinde bir taraftan fiillere mahsus olumsuzluk eki *me*, bir taraftan da *Ortaca* yani bir bakımdan isimlere mahsus olan olumsuzluk eki *değil* hep bir arada gelmiş olmakla, iki menfinin hasılı müsbet olduğu gibi, bunun da mânası (olumluluğa) varır:

Şu halde *gitmemiş değilim* cümlesinin hükmü *gitmişim* mânasında müspet olur.

Bu izahlara göre, bunlar müellifin dediği gibi, rast gele bir takım ifadeler teşkil etmiş değildirler; müfret haliyle her temenin olumsuzuna olumsuzuna katılarak, az evel bildirilen yoldaki mânalarıyla ayrı teşekküller vücutta getirirler: *Ben size bunu anlatacak değilim; bunu söyleyemez değilsiniz, vs.*

Bütün bu teşekküller, yapıları bakımından isim cümlesi olmakla beraber, mânaları

İHTAR. — Şuhudî mazi veya şart temesi olduğu zaman benzetim (örnekseme, «analogie») yoluyla şöyle bir takım ifadeler de teşkil edilebilir:

يَا مَادَى دَكَمَ *yaz-ma-dı değil-im* «ce n'est pas que je n'aie pas écrit».

Bu türlü cümleler isim cümleleriyle fiil cümleleri arasında sayılacak bir yer tutmaktadırlar.

693. Şahıslı siygaların cetvelini veriyoruz:

BAHİS II. — ŞAHISSIZ FİİL SİYGALARI.

(Fiilin isimcil siygaları.)

694. Fiilin § 598 de tanımlatmış olduğumuz isimcil siygaları kendiliklerinden *şahıs* bildirmezler. Yalnız bunlardan bazılarında bir *zaman* fikri bulunur.

Şu halde fiilin isimcil siygaları rolü, alelâde fiil fikirlerini ifade etmekten ziyade fiili bir *isim* kılığı altında göstermekten, yani kelâm içinde onun isim rolünü oynamasına ve lüzumu halinde ismin aldığı aynı bükünleri (flexions) onun da almasına müsaade etmekten ibarettir.

695. İsmi umumi kategori (makule) sine ikinci derecede şu üç kategorinin de dâhil olduğunu (§ 197 ve aşağısı) görmüştük:

bakımından - üst taraftaki ortağların mânası da katılmak dolayısıyla - ayrı mânalı mürekkep fiiller olurlar.

Bunların bütün temelerle mürekkep fiiller halinde yapıtlarını şu cedvelde gösteriyoruz:

<i>sev</i>	<i>iyor</i>	<i>değil.</i>
<i>sev-me</i>	<i>er(z)</i>	
	<i>miş</i>	
	<i>y) ecek</i>	

Bu şekiller mürekkep fiil hallerini gösterirler ki, bunlarda *değil* kelimesi daha evvelki (olumlu veya olumsuz) siygaların her birini olumsuzlamaktadır.

Değil, bunlarda olduğu üzere yalnız katıldığı müspet siygayı menfîlemek, veya menfî siygayı reddetmekle mânasını yine müspete çevirmek rolünde olduğu gibi; cümlesinin olumlu veya olumsuz hükümünü reddetmek mânasıyla de düşünülebilir.

Fakat şu aşağıki temelere katıldığı zaman, bu defa katıldığı fiilin *değil*, sadece bütün cümlelerin olumlu veya olumsuz mânasını reddetmek mânasıyla kullanılır:

<i>sev</i>	<i>meli</i>	<i>değil, (hatta, belki...).</i> A.U.E.
<i>sev-me</i>	<i>y) e</i>	
	<i>di</i>	
	<i>şe</i>	
	<i>sin</i>	

1° Alem «substantif», 2° sıfat «adjectif», 3° katmaç «adverbe» (burada zamiri kale almıyoruz) [1].

Böyle bir taksime muvazi olmak üzere fiilin isimcil siygaları arasında şunları ayırdediyoruz:

1° Alemlik siygalar veya bükünlü «déclinable» siygalar (*mastar*, *mastar ismi*) ki, mücerret ve mutlak bir surette hadesi bildirirler. *Yemek* (mastar), *yemek* (mastar ismi); *dolma* (mastar), *dolma* (mastar ismi), vs. [2].

2° Sıfatlık (*ortaç* «participe») siygalar ki, bunlar sayesinde failin yaptığı veya onun uğradığı bir fiil ve hareket aynıyle bir sıfat gibi bir mefhumu belirlemeğe «déterminer» hizmet edebilir; şu misalleri mukayese ediniz:

(Padişah tarafından *azat edilen* esirler) ve (*hasta* esirler) ki, bunlardaki *azat edilen* kelimesiyle *hasta* kelimesinin her ikisi de «nasıl esirler?» sualine cevabolan sıfatlardır.

3° Katmaçlık siygalar (*ulaklar* «gérondif») ki, bunlardaki fiil ve hareket bir tavır, zaman, sebep, vs. *hal ve kârı* «circonstance» olarak itibara alınmaya müsaittir [3].

696. İsimcil siygalar *değişimli* «variable» dir, bükünlenirler.

Sıfatlık siygalar, *esasta değişmez* «invariable en principe» dir; fakat alem olarak kullanıldıkları zaman değişimli olurlar.

Katmaçlık siygalar da *değişmez* dir; fakat içlerinden bazıları kısmî bükünlere uğrayabilir ki, bu bükünler ancak münferit hallerde görünür ve pek muayyen olan hususi hallere mukabil olur (mk. § 1404).

697. Şurada yapılan bu tasnif tamamıyla katî değildir; hiç olmazsa şu cihetten değildir ki, fiilin aynı bir isimcil siygası, bazan bir mastar ismi «nom d'action» bazan bir ortaç «participe», bazan (bunun daha göze batar bir hususiyellenişi olmasına rağmen) bir ulak «gérondif» vazifesini görebilir. Asıl isim olan bazıların n. nöbet nöbet alem, sıfat

[1] Müellif kelime tasnifini şöyle yapmıştır:

İSİM	{	<i>değişimli</i>	{	<i>alem</i> ;
			{	<i>zamir</i> ;
	{	<i>değişimsiz</i>	{	<i>sıfat</i> ;
			{	<i>zarf (katmaç)</i> ;

FİİL ;

EDAT. A.U.E.

[2] Müellif burada misal olarak fransızca «rire, dormir» ve «le rire, le dormir» misallerini veriyor ki, biz bunları burada türkçe misallerle değiştirdik A.U.E.

[3] Fransızca'da: «il arriva, en courant; se voyant pris, il ne chercha plus à fuir» = (koşarak geldi; yakalandığını görünce kaçmağa yeltenmedi). J.D.

veya zarf (katmaç) olarak kullanılmalarında (mk. § 198) görülen ele yatarlığın «plasticité» aynı bunlarda da bulunmaktadır.

Fakat bütün bu kullanma dalgalanışları asıl isim olan bir kelimenin, filân veya falan mahiyeti baskın olmak dolayısıyla (alem, sıfat, zarf) gibi üç kategoriden biri içinde ayrıca tasnif edilmesine mâni değildir. O zaman *isim* «nom» unvanı, ancak mütenevvi kategorileri içine alan umumi bir terim olarak kalmaktadır.

Umumiyetle filân, falan kullanışlarda özelleşmiş olan fiilin isimcil siygaları da (meselâ - (y)en lâhikası bugün ancak o. taçları teşkil etmektedir) çoğu hallerde böyle olmakla beraber, bunlardaki ayrılık gayrılık ekseriya pek bariz değildir; ve bu siygalar içinde öyle bazıları vardır ki, baskın bir mahiyeti olmaması yüzünden yukarıda gösterilen üç kategorinin tercihan hangisinde kendisine yer verileceği bilinemez. İşte bu bakımdandır ki *isim* umumi unvanına karşılık olarak bunları (sadece ve yalnızca) isimcil siygalar suretinde bir umumi tâbir altında tutmak zaruri görünüyor.

Şu halde Türkiye Türkçesinde iki isimcil siyga vardır: -dik li siygalar, -(y)ecek li siygalar.

- dik li ve (y)ecek li siygalar.

698. -dik ve -(y)ecek lâhikaları kendiliklerinden bir zaman fikri bildirirler, (her halde bakınız -dik lâhikasına dair, § 1275) ve bu cihetten birbirine zıttırlar.

-dik lâhikası tercihan, evvelce olup bitmiş fiil ve hareketlere mahsustur. Ekseriya onun ardınca bir mülkiyet lâhikası görülür (bununla beraber mk. § 714, 743 ten 745, 763 e kadar).

-(y)ecek lâhikası geleside, (istikbalde), tasavvurda, ihtimal ve imkân içinde olan fiil ve hareketleri bildirir. Bu siyganın çok büyük mikyasta bir kullanım alanı vardır. İsimcil bir siyga olmak bakımından yalnız çok tenevvülü kullanışları olmakla kalmayıp, şahıslı bir siyganın teme hizmetini de görebilir (bk. s, 1012 levha).

699. -dik lâhikasının imlâsına dair mutalâa. — Bu lâhikanın ardınca bir vokal (yani başı vokalli başka bir lâhika) geldiği zaman, icabına göre dolu dolu «scriptio plena» - دیک - veya - دینه - suretinde yazılır (ki son zaman imlâsında ahenk kaide-i icabiyle söylenişin ü veya u yuvarlak vokalleriyle olduğuna göre - دوک - veya - دوغ - suretinde de yazılıyor).

Mi.: سودیکم sev-diğ-im;

(اوبودیم) ، اوبودوغم uyu-du-ğum.

Bütün öteki hallerde (kelime sonunda veya bir konsondan evvel) *دق* - *دق* - *دق*، *دک*، *دک* - yazılır.

Ml.: *سودکمه sev-dik-de;*

اولدق ol-duk.

700. Burada bu siygalar hakkında söylenecek şeylerin hepsi daha evvelce geçen izahlarda söylenmiş bulunuyor. Nitekim bunların müsaîd olduğu muhtelif kullanışlar yukarıda (§ 695) bildirilen üç kategori arasında bölüşüktür. Bu sebeple bunları sırasıyla aynı kategorilere aid olan diğer siygalarla beraber mütalâa etmekte fayda vardır. -*dik* li siyga alem olarak kullanıldığı zaman mastar isimleriyle, yine aynı siyga sıfat olarak kullanıldığı zaman ortaçlar «particip» le vs., mütalâa edilecektir.

- *dik* lâhikası Yakutça'nın $\frac{t\ddot{a}x}{tax}$ veya $\frac{d\ddot{a}x}{dax}$ (378 § BÖHTLINGK) lâhikasına muadildir ki, bundan bu lâhikanın eskiden katmer vokallenişli (*dak*) olduğu neticesi çıkarılabilir.

- *dik* vesifesiyle mk. § 635, zeyil.

701. Hiç olmazsa -*dik* ve (*y*) *ecek* münasebetiyle görülüyor ki, üç türlü isimcil siygalı bir tefrik yapılması sun'idir; ve isimcil siygayı daha geniş bir kavramda anlamaya çalışmak zaruridir.

Bu kavramın daha menşec devirlerinde Türkçe fiilin isimcil lâhikalarından ekserisine tatbik edilir bir halde bulunmuş olması icabeder. Nitekim - (*y*) *en* lâhikası (§ 733) Osmanlı Türkçesinde sadece ortaçlarını vücuda getirmekten başka bir şey için kullanılmaz olmuştur; fakat şark lehçelerinin ekserisinde bunun -*kan*, -*ken* suretinde olmak üzere -*dik* li ve - (*y*) *ecek* li isimcil siygalar gibi aynı çeşitli kullanışları vardır:

1° Fiilin alemlik siygası (mastar ismi) olarak:

ok at-kan-um = ok at-ma-m «le fait que j'ai lancé une flèche».

2° Fiilin sıfatlık siygası olarak, yani:

a. Alelâde ortaç olarak:

ok at-kan kişi = ok atan kişi «l'homme qui a lancé une flèche»;

b. Meçhulümsü «quasi-passif» bir ortaç olarak (mk. § 756):

at-kan ok = atılan ok «la flèche qui a été lancée».

c. Ortacımsı «pro-participe» olarak (mk. § 747):

at-kan ok-um = attığım ok «la flèche que j'ai lancée».

3° Fiilin katmaçlık siygası (ulaç «gérondif») olarak:

ok at-kan-da = (ben, sen, o) ok attık ta «lorsque je, tu, il a lancé une flèche».

veya bir ulaç tâbirinde:

ok at-ka-nım-da = ok attığımda «lorsque j'ai lancé une flèche».

I. FİİLİN İSİMCİL (İNSİRAFLI) SİYGALARI

702. Fiilin isimcil siygaları şunlardır:

1 Mastar;

2° Mastar ismi;

3° Mastar ismî olarak kullanılan -*dik* li ve (*y*) *ecek* li siygalar.

703. *Fiilin isimcil siygalarının şekilleniş «morfoloji» farikaları.* — Fiilin isimcil siygalarının şekilleniş esas itibariyle asıl isim şekillenişinin aynıdır (bk. § 210).

Her halde fiilin isimcil siygaları hiçbir zaman cemi lâhikası almakla, bunların alabilecekleri sonuçluk lâhikalar şunlardan ibaret kahr:

1° Mülkiyet «possessif» lâhikaları (yalnız mastarda);

2° Halet «casuel» lâhikaları.

ک - -ki lâhikası fiilin isimcil siygalarıyla nadir kullanılır.

Bu kayıt ve şartlara mukabil, aşağıda (717 inci bentten itibaren) devam edecek olan sergileyişte kabul ettiğimiz sıra ve tertip asıl isimlerdekinin aynı olacaktır.

A. MASTAR.

704. Mastar lâhikası $\frac{\text{مک} - \text{mek}}{\text{مق} - \text{mak}}$ hecesidir.

MI. : سومک *sev-mek*

اویومق *uyu-mak*.

Mastar, zaman fikri bildirmez.

Mastar, fiilin isimcil siygaları içinde mülkiyet ekini alamıyan biricik siygadır. Bu ayrılık şahıslı siygalarla isimcil siygalar hududunda yer alan mastarın hususî mizacını barizleştirmektedir (mk. § 1292 ve aşağısı).

İHTAR.—Bütün Türk dillerinde bu böyle değildir. Meselâ Çağatay metinlerinde -mekli mastar, bazan mülkiyet (izafet) ekini almaktadır.

Eski Osmanlıca'da da bu böyle idi :

MI. : *اسکر خلقتك طولانی [1] اوله asker halk-ın-ın toy-ul-mağ-ı ol-a «que les soldats fassent du butin»* (Rœn, 1502 yazmaları, yaprak 38 v°);

انون هلأل اولماغنه طيب نفس شرط اولدی anun helâl ol-mag-ın-a tayyib-i nefes [2] şart eyle-di «il a décidé que ceci serait licite à condition d'avoir haleine saine» (1426 yılı yazmaları, yaprak 215 V°);

Pek sonralık olmamakla beraber (-mekli mastar daha evvelceden XI inci Milâdi asırda gösteriliyor, bk. Div. L. T. müteaddit yerleri), bu lâhika ancak git gide böyle mücerret bir siyga mahiyeti almıştır.

Diğer Türk dilleri (meselâ Kırgızca), mastar vazifesini -gü (-kü) yerinde olan *ü, ü* ye vermiştir ki, bu eski bir feri fiil «supin» dir (mk. s. 926; mk. MELIORANSKI, II, 60).

-mek lâhikası da bizzat feri fiil olarak veya malûm yahut yarı meçhul (§ 755) mânadaki bir niyetli müstakbel gibi buna yakın bir mânada olarak kullanılmıştır ki, bunun Osmanlıca'da karşılığı (bahsi geçen -gü lü siyga ile yakınlığı olan) -(y)ecek tir.

MI. : *Кör-мök* manzara, görülecek şey, mk. Osmanlıca *g'ör-ecek*; *uğ-mak* haber; *sös al-mak* meraklı, tuhaf, vs. (4 § ve Gr. alt., § 41).

[1] Bu kelime belki aslında yanlışdır, veya uslundan yanlış okunmuştur *طویغلی toyum-ıuğu* da olabilir A.U.F.

[2] Bu okunuşu şüpheli görüyoruz. *tyyb-i* suretinde olsa gerek. A.U.E.

Ekseriya - *mek*, *bol-mak* fiiliyle kullanılır. Bu teşkil Osmanlıca'nın - (y)ecek ol-mak suretindeki karmaşık fiiline muadildir (mk. § 811 ve aşağısı).

Ml. : توران یورتینه تاپاق بولدی *Turan yurt-ı-ga kay-ıt-mak bol-dı*. Turan memleketine geri dönmek oldu (dönmeğe hazırlandı) «il s'apprêta à retourner dans le pays de Touran». (ABOULGHAZI, s. 74);

Işkarga (Fars. şikâr) *bar-mak bol-dı* «il s'apprêta à aller à la chasse» (Yedi Uyurlar, 227);

İmdi üçünü birden darağacına asacak oldu. «il s'apprêta à les faire pendre» (*Kıssa-i Salsal* s. 26).

Mk. başka bir misal, bu gramerin 927 inci sahifesinde.

- *mek* lâhikasının eski mânası, Osmanlı Türkçesinde mastarın neden o kadar kolayca bir fail alabildiğini izah eder (§ 1292 ve aşağısı).

705. - *me li* ve - *mek-lik li* mastar isimleri, mülkiyet (izafet) lâhikası alınadan kullanıldıkları zaman mastar da sayılabilirler (bk. § 710, 713).

706. Fiilin diğer isimcil sıyularından farklı olarak - *mek li* mastar, Türk diline (852 ve aşağısındaki bentlerde mutalâa edilen türeme isimlere benzer) müşahhas mânalı isimler vermiş değildir.

Bu kaidenin müstesnaları pek nadirdir: *یemek* (taam, yeyecek şey) ki şu ifade bundan ileri geliyor: *یemek چاک* *ge-mek ye-mek* (yeyecek şey yemek). Mk. Eski Osmanlıca'da *اوغۇنماق* *oğun-mak* (bayılmak ve baygınlık) (1426 yılı yazmaları, yaprak, 174).

IHTAR. — Osmanlı imlâsında umumiyetle *ماق* ile *الف* suretinde yazılıp az miktarda kelimelerde görülmekte olan - *mak* lâhikasına gelince, bunda iki şık arasında kalınmaktadır:

1° - *mek* lâhikasının fer'i fiil «supin» olarak kullanılışının bir kalıntısıdır. Mk. § 704 zeyil.

2° - *amak* lâhikasına yaklaştırılabilecek olan müstakil bir lâhikadır (bk. § 871, s. 581).

Ml. : چاقماق *çak-mak*; mk. چاقماق *çak-mak* = وورمق.

توقماق *tok-mak* daha eskiden *توقماق* eski kapıları arkadan destekleyen müteharrik direk (F. K. W. Müller *Uigurica*, s. 43); mk. *توقماق* «kapıyı» vurmak, çalmak. *Katadgubilitg*, s. 13, 140; *Uigurica*, s. 21).

ایلمک *il-mek* düğme geçtiği yer; ve ilmeklemek (fiil).

Yine mk. *ازماق* *az-mak*; *اوغماق* (= *اوغماچ*), *oğ-nak*, *بوغماق* *boğ-mak*, *چولماق* *çol-mak* (= *چولان* *çokman*, *چولار* *çokmar*), (bakınız kamuslara).

707. Türkçe mastarın, bazan bulunduğu cümle failinden ayrı ve müstakil olarak kendine mahsus bir faili olabilir; bu hususta bakınız 1292 ve aşağısı mk. § 706, zeyil son tarafları.

708. Mastar, bazan ulak tâbirleri «locutions gérondives» teşkiline de yarar (bk. § 787).

B. HADES (MASTAR) İSİMLERİ.

709. *Umumi mütalâalar.* — Türkçede hades isimleri son derece geniş olarak kullanılır (mk. § 1270 ve aşağısı).

Hades isimleri, mastarlar gibi kendi halleriyle bir zaman mefhumu ifadè etmezler (bununla beraber daha ileride bak § 715).

Hades isimleri, mastardan ziyade asıl isim [1] dediklerimize yaklaşırlar.

(Gerçekten bunlar, mastardan farklı olarak mülkiyet lâhikaları alabilirler.)

710. Hades isimlerinin alabilecekleri sonuçluk lâhikalara dair tafsilli malûmat, daha ileride § 717 ve aşağısında görülecektir.

711. Hades isimleri şu lâhikalarla yapılırlar :

1° $\frac{-me}{-ma}$ - me lâhikasıyla ki, (hele *-ma* söylemiyle) bazan *ل* ve (bir

lâhika alacağı zaman ise) --- suretinde yazılır.

-me li hades isimleri dört kavrama elverişlidir.

a. (Mülkiyet lâhikası almamak şartıyla) *mastar* kavramlı olur ki, $\frac{-mek}{-mak}$ dan boğazlı *k, k̄* konsonu düştüğü için buna bazan *muḥaffef* veya *taḥfifi mastar* «infinitif apocopé = güdüklenik mastar» deniliyor.

Ml.: *sew-mê* «le fait d'aimer; sevmek işi»; «aimer, sevmek»;

uyu-mâ «le fait de dormir; uyumak işi»; «dormir, uyumak».

b. *Asıl hades ismi* kavramlı olur ki, kendisinin mantikî faile ait olduğunu bildiren irca alâmeti «indice de rappel» vazifesini görücü bir mülkiyet lâhikasıyla birlikte bulunur.

Ml.: *sev-mê-m* «mon fait d'aimer, le fait que j'aime, aimerai, etc». Geçmişteki, şimdiki veya gelecekteki sevmek işim, vs.»;

uyu-mâ-ñ «ton fait de dormir, le fait que tu dors, dormiras, etc». Geçmişteki, şimdiki veya gelecekteki uyumak işiñ».

c. *Mücerret mânalı fiilcil isim* kavramlı olur ki, bu fiil kökünün bildirdiği hadesin mantikî mefulüne aid olduğunu bildiren irca alâmeti vazifesini görecek bir mülkiyet lâhikasıyla birlikte bulunur. Bunun kullanılması ancak fiil *müteaddi* olduğu zaman mümkündür.

Ml.: *yap-ma* «le fait d'accomplir, de faire; yapmak işi». «l'exécution; yapım» ki :

[1] *م* = 'alem. A.U.F.

بوتك يايسى قولاي *bun-uñ yap-ma-sı kolay* «il est facile de faire cela» (l'exécution de cela est facile), bunun yapılması kolay» misalinde olduğu gibidir.

Bunlar daha ziyade asıl isimlere yaklaşan mânaça zayıflamış hades isimleridir.

d. *Muşahhas mânalı fiilcil isim* kavramlı olur (ki mülkiyet lâhika-sıyla veya onsuz olarak da bulunur). Bunlar artık, fiil menşeli olmalarının ancak türembilimcil «etymologique» bir değeri olan (alemler veya sıfatlardan ibaret) gerçekten *isimler* dir ki, *fiilden türeme* isimler vesile-siyle 854 üncü bentte bunlardan bahsedilecektir.

İHTAR. — Hades ismi lâhikası olan *-mê* ile menfi fiil lâhikası (§ 592) olan *me* yi yeni başlayanlar çok defa birbirine karıştırır. Birincisi vur-guludur; ikincisi bunun tersine olarak vurguyu kendinden evelki he-ceye çeker.

712 — 2° $\frac{\text{مكك} - \text{meklik}}{\text{مقلق} - \text{maklık}}$ lâhikası ki bu, mastar lâhikası (§ 704) ile

mücerret isimleri (§ 522) teşkil etmeğe yarayan ve vazifesi, mastarın isimcil mahiyetini kuvvetle duyurmaktan ibaret kalan *-lik* lâhikasından mürekkeptir.

(Daha ileride görüleceği üzere, *-mek-lik* li siyga, mülkiyet lâhikası alabilmesi bakımından mastardan ayrılır. - Mastarla hades ismi arasında ortalama bir yeri var.)

Bu siyga, *-me* li siygadan veya asıl mastardan daha az kullanılır. *-me* li hades isminin, ilk iki kavramında katmerli bir kullanışı var.

a. (Mülkiyet lâhikasız kullanılmak şartıyla) mastar kavramında:

Ml.: *سومكك sev-mek-lik* «le fait d'aimer; aimer» sevmek hadesi, sevmek;

اوومقلق uyu-mak-lık «le fait de dormir; dormir» uyumak hadesi, uyumak.

b. (Mülkiyet lâhikasıyla) asıl hades ismi kavramında:

Ml.: *سومككم sev-mek-liğ-im* «mon fait d'aimer, le fait que j'aime, j'aimerai, etc. geçmişteki, şimdiki veya gelecekteki sevmek işim, sevmem, vs.

اوومقلقك uyu-mak-liğ-iñ «ton fait de dormir, le fait que tu dors, etc.» Geçmişteki, şimdiki veya gelecekteki uyumak işiñ, uyumañ; vs.

713. 3° ش (۱) - (y) iş lâhikası ki bazan: (tarafsız söylem «prononciation neutre» olduğu zaman - [۱]یش - [y] iş veya - [y] iş ve (yuvarlak söylem «prononciation arrondie» olduğu zaman - [۱]وش - [y] ūş veya - [y] uş imlâsiyle yazılır.

Bu siyga daha ziyade bir fiilin yapılma tarzını bildirmesi bakımından evelkilerden farklı olur.

Ml.: سوش (سویش) sev-iş «le fait d'aimer», sevmek işi, sevme; veya «la façon d'aimer» sevme tarzı;

اروش (اوروش) uyu-yuş «le fait de dormir» uyumak işi, uyuma; veya «manière de dormir» uyuma tarzı.

Bazan güç hal ile fark edilebilir olan bu mâna rengi, - (y) iş li siyganın hattâ mülkiyet lâhikasız olarak kullanıldığı zaman bile bir mastar sayılamamasına yeter.

-y iş li siyga kâh mücerret mânalı fiilcil bir isim gibi kullanılır (meselâ: باقیش bak-ış «regard»; آلیش وریش al-ış ver-iş «commerce» mk. § 856), kâh bir hades ismi gibi kullanılır. Bu son takdirde alt yanında kendi mantiki failine aid olduğunu bildiren irca alâmeti bulunur: *seviş-im* «le fait que j'aime» sevmek işim, sevmem (mk. § 717).

C. HADES (MASTAR) İSİMLERİ OLARAK KULLANILAN -dik li ve - (y) ecek li SIYGALAR.

714. Fiilin -dik li ve (y) ecek li isimcil siygaları (bk. yukarıda § 695), pek çok defalar asıl hades isimleri mânasıyla kullanılır. Böyle hallerde daima alt yanındaki mülkiyet ekleriyle birlikte bulunur.

Bununla beraber mülkiyet lâhikası almadan da -dik li siyganın bir takım ulaklar «gérondif» de aynı mâna ile kullanıldığının izleri bulunmaktadır ki, bu ulaklar menşede bir katmaç «adverbe» haline (mefulün fib, bk. § 1371, mefulün anh, bk. § 1413 ve 1468; görelilik «relatif» haletlerine, bk. 1379) konulmuş hades isimleri idi.

715. Bu siygalar, kendilerince bir zaman fikri ifade edebilmek cihetinden asıl hades isimlerinden farklı olur.

a. -dik veya daha doğrusu $\frac{-dik, -diy, -diğ, -dık}{-دک, -دیا, -دیک, -دو, -دوگ, -دوگ}$ lâhikası ki,

bazan $\frac{-düğ, -duğ}{-دوگ, -دوگ}$ söylendiği vakit $\frac{-دوگ, -دوگ}{-دوگ, -دوگ}$ imlâsiyle de yazılır.

-كس-
-دس- imlâsına, ancak hades ismi cemi gaip mülkiyet lâhikası aldığı

zamanlarda raslanır. -dik li hades isimleri bazan bizzat zaman kavramı olmadan da kullanılır. O zaman kelâmın mânasından çıkan zaman mefhumunu o da dolayısıyla almış olur.

Fakat umumî olarak olup bitmiş veya başlamış hadesleri ifade eder.

Kelâmda -(y)ecek li bir siyganın tersine olarak, açıkça mazi mânası alır (mk. § 1273).

Ml.: (Ön sınıftan fiil ile):

سودیکم sev-diğ-im «le fait que j'ai aimé, que j'aime, que j'aimerai» kelime elime: «mon fait d'avoir aimé, etc. Geçmişteki veya şimdiki sevmek işim;

سودیک sev-diğ-iñ «le fait que tu as aimé, etc. Geçmişteki veya şimdiki sevme işiñ vs.»;

سودی sev-diğ-i;

سودیکمز sev-diğ-imiz;

سودیککز sev-diğ-iñiz;

سودیکلری sev-dik-leri (mk. § 224).

(Ard sınıftan fiil ile):

اودینم uyu-duğ-am «le fait que j'ai dormi, que je dors, etc.» Geçmişteki veya şimdiki uyuma işim;

اودینك uyu-duğ-uñ;

اودینی uyu-duğ-u;

اودینمز uyu-duğ-umuz;

اودینکز uyu-duğ-uñuz;

اودینلری uyu-duğ-ları. (mk. § 224).

Mk. Div. L. T. (II. s, 35):

انك بردي برماق بیر (an-ıñğ bar-duğ-ı bar-ma-duğ-ı bir: A.U.E) «il est indifférent qu'il soit partie ou non = son fait de partir ou de ne pas partir est une même chose».

تردم برماق بیر (tur-duğ-um tur-ma-duğ-um bir A.U.E). «il est indifférent que je sois demeuré sur place ou non».

Şuna dikkat edilsin ki -dik lâhikasını boğazlı k (k) si, burada kendisinden sonra bir vokal olduğu halde de patlamlı «explosive» kalmaktadır.

-dik lâhikası eskiden çifte vokallenişli olsa gerek (mk. § 156, zeyil). Hakikaten Yakutça'daki -dâx lâhikasına muadil bulunuyor. Mk. § 371, zeyil: -di lâhikası.

716. b. -(y)ecek ve daha doğrusu $\frac{-\text{عجی} (1) - (y)ecey \text{ veya } -(y)ecek}{-\text{عجی} (1) - \text{عجی} (1) - (y)acağ \text{ veya } -(y)acak}$ lâhikası.

Ml.: (Ön sınıftan fiil ile):

سوهجکم sev-ecey-im «le fait que j'aimerais, que je dois aimer», keli.
keli.: «mon fait de devoir aimer éventuellement», geleside
sevmek işim, geleside sevmekliğim;

سوهجکک sev-ecey-iñ;

سوهجکی sev-ecey-i;

سوهجکمز sev-ecey-imiz;

سوهجکمز sev-ecey-iñiz;

سوهجکری sev-ecek-leri. (mk. § 224).

(Ard sınıftan fiil ile):

اویوهجئم uyu-yacağ-ım; اویوهجئمز uyu-yacağ-ımız;

اویوهجئک uyu-yacağ-iñ;

اویوهجئکمز uyu-yacağ-iñiz;

اویوهجئی uyu-yacağ-ı;

اویوهجئقاری uyu-yacak-ı. (Söylenişe dikkat).

-dik li ve -yecek li fiilin isimcil (isimlik) siygalarının başka kullanışları hakkında bk. § 808 ve göstermeç «index».

Eskiden -miş li, -[i]r li (§ 807) ve -ig li (§ 860, zeyil) siygalar, hades ismi gibi kullanılırdı.

D. HADES İSİMLERİNE KATILMIŞ MÜLKİYET LÂHİKALARI, HADES İSİMLERİNİN MANTİKİ FAİLİ.

717. Hades isimleri tabii hallerinde mülkiyet lâhikası alırlar. Almadıkları zaman isc, bunlar mastarın tali siygaları sayılmak gerektir (mk. § 711 a. ve 712 a). Bir hades ismine katılan mülkiyet lâhikası daima o hades isminin ait olduğu mantıkî failin irca alâmeti dir.

Hades isminin mantıkî faili dediğimiz şey: bu isimcil siyga (bk. § 1091 ve 1092) nin ifade ettiği hadesi yapan bir mefhumu bildirir isimdir [1].

[1] Yani, meselâ *gördüğüm* suretindeki mülkiyet zamirli hades isminde «mazide görmek işi» demek olan *gördüğ* hadesinin mantıkî faili, meselâ (Ali Ulvi) isminin bildirdiği kimse (mefhüm) dur. Bu hades ismine katılı olan -*üm* (mütেকellim zamiri) de, bu mantıkî fail olan (A'i Ulvi) isminin yerini tutan, ona delâlet eden bir kelimedir ki, müellif (mülkiyet) dediği bu (aidiyet) zamirine «irca alâmeti» adını veriyor. Başka tabirle: *gördük* (=görmek) mefhumu, *üm* mütেকellim zamirine aittir ki, bu zamirin mercii bu kelimeyi söyleyen zat, meselâ (Ali Ulvi) dir. A.U.E.

718. Mantıkî fail, aynı cümlede ifade edilmişse, hades ismiyle beraber bir izafet terkibi «rapport d'annexion» teşkil eder ki, hades ismi bu terkipte ikinci had (muzaf) rolünde olur.

Fail birinci had (muzafun ileyh) olmak salâhiyetiyle bazan *in* (= *ing*) li (génitif), bazan mücerret (absolu) haletini alır.

Bununla beraber bu haletlerin kullanımında hâkim olan kaideler, asil isimlerde olanın tamamıyla aynı değildir (§ 1101 den 1110).

Tabii halde bu, *in* li haletiyle kullanılır.

719. Fail, aynı zamanda şahıslı bir siyganın da faili rolünde olduğu takdirde, mücerret haletinde kalır.

Ml. : *hükümet bir para tazminat ver-eme-yeceğ-i-ni devlet-ler-e bil-dir-di.* «le gouvernement a fait savoir aux Puissances qu'il ne saurait donner un sou d'indemnité (de guerre)».

720. Eğer mantıkî fail, bir şahıs zamiri ise, umumî olarak söylenmez (mk. 300, 2°).

Ml. : *Abdül-Hakḥ Hāmid-in ā-sār-ı-nı oḡu-ma-nı tavsiye ed-er-im* «je te conseille de lire les œuvres d'Abd-ül Hakḥ Hāmid».

(Mantıkî fail olan *sen-in* kelimesi şahıs zamiri olduğu için, *oḡu-ma-nı* izafet terkipten evvel söylenmemiştir.)

Mantıkî fail daha evvelki bir kelâmda söylenmişse yine böyledir.

Ml. : *baba-m henüz g'el-me-di, g'el-eceğ-i-de şüpheli* «mon père n'est pas encore venu; il n'est même pas sûr qu'il doive venir».

721. Mantıkî failin hades isimleriyle terkip edilişi, şahıslı siygaların failiyle terkip edilmişinden mühim bir surette ayrılır. Şahıslı siygaların faili daima mücerret haletinde bulunur; ve bu haliyle fiilin yalnız mantıkça değil gramerce de faili rolünü oynar.

Ml. *Selim uyuyor* «Selim dort».

Bunun tersine bir hades isminin mantıkî faili, gramer bakımından, o ismin tümleyicisi imiş gibi terkibe girer. Halbuki sadece mantık bakımından bu siyganın failidir. Onun içindir ki, buna «mantıkî fail» adını verdik.

Ml. *Selim-in uyu-ma-sı* «le dort de Selim».

Bu heyetiyle, hades faili tarafından yapılmış değil de onun tarafından temellük edilmiş [1] görünür ki bu, bu siygalardaki *isimcil* (isimlik) mahiyetin bir neticesidir. (Mk. § 694). Hakikatte de *isimler* tabii halleriyle mülk edilebilecek [2] mehumlar bildirirler [3].

722. - *me* li alemlik (*isimcil*) siygayı, fiilcil bir isim diye, yani 711 c bendinde bildirilen mânada bir kelime olarak kullandıkları zaman, bunun aldığı mülkiyet lâhikası mantıkî failine değil, mantıkî mef'ulüne (régimelogue) irca alâmeti hizmetini görür (bak misale, *aynı*).

723. Yukarıki sözlerden fiilin her isimcil siygasının muhakkak bir faili olması lâzım geleceği mânası çıkarılmamalı. Bir isimcil siyga bundan mücerret kalabilir; nasıl ki mastar mânasında kullanılan başlıca - *me* li veya - *meklik* li hades isimlerinde hal böyledir.

MI. : قوردی قولاغندن طومتق کوجدر *kurd-u kuşoğ-ı-ndan tut-mak güç-dür.*
(Atasözü) «prendre le loup par les oreilles est difficile».

انتظام حال ایله یاشامه نك لزومی حس ایتمک قابل اوله ماز *intizām-ı hāl ile yaşa-ma-nın lüzüm-u-nu hisset-me-mek kâbil ol-amaz* «il est impossible de ne pas éprouver le besoin de vivre suivant des préceptes bien établis».

Bu misallerde *tut-mak*, *yaşa-ma-nın* ve *et-me-mek* fiillerinin söylenmiş faileri yoktur.

E. HADES İSİMLERİNE KATILMIŞ HALİYET SONUÇLARI.

724. Fiilin istisnasız bütün isimcil siygaları mülkiyet lâhikasıyla veya onsuz kullanılmış olsunlar, bütün haletlerde insiraflıdırlar.

725. Aşağıki bendlerde, mülkiyet lâhikasız isimcil siygaların (ki bilindiği üzere umumiyetle mastar mânasındadırlar. Bak. § 709 dan 713) muhtelif insiraf haletlerinde kullanılışına dair bazı mütalâalarımızı söylemekle iktifa edeceğiz.

[1] Bizce bünde *mülkiyet* mânası yoktur. *Failine nispet ve izafet edilmiş* yani failine ait kılınmış demek daha doğrudur. A.U.E

[2] Bizce «*muzaf* yani *aif* olabilecek» demek lâzımdır ki, temellük edilmiş olmak durumu da bu aiflik içindedir. A.U.E

[3] Denilebilir ki böyle bir yapılamaya «construction» esasen isimcil siygaları pek insak ile kullanan Fransızca'da bilinmez bir şeydir. Nitekim bu dilde *Selim-iñ uyu-ma-sı* «le dort de Selim» için şahıslı bir fiilcil siyga kullanılarak, «le fait que Selim dort» yani keli. keli. : «hades ki Selim uyur» denir. Daha fazla tafsil için bak. § 1270 ve aşağısı. J.D.

Mülkiyet lâhikalı aynı siygaların kullanımına gelince, bunlardan daha ileride (§ 1270 ve aşağısı) bahsedilecektir.

726. Mücerret haletinde en çok kullanılan mastardır.

MI. : كيشى به بيلمه مك عيب دكل ، سورماق عيبدر *kişi-ye bil-me-mek ayıb değıl sor-ma-mak ayıb-dır* (Atasözü) «pour l'homme, ne pas savoir n'est pas une honte. ne pas s'informer est une honte. — (Bu misalde mastar fail hizmetini görüyor).
پادشاه مجلس مبعوثانی طاغتمق حقی حازدر *pādīşah meclis-i meb'ūsān-ı dağ-it-mak haqq-ı-nı hāiz-dir* «lu Sultan détient le droit de dissoudre la Chambre des Députés». — (Bu misalde mastar *haqq* kelimesinin isimcil tümleyicisi olarak kullanılmıştır.)

727. - me li ve - mek-lik li isimcil siygaların mücerret haletinde kullanılışı pek azdır. Bununla beraber bir kaç misal veriyoruz :

MI. : وقتى كلى و نطق باءه *artık yat-ma vaqtı g'el-di* «décidément le moment de se coucher est venu»;
بو فتنه لك ، فصالح ، حدی تجاوز اتمك كدر *bu, fitne-lik, fassal-lık, hadd-i-ni tccavüz et-mek-lik-dir* «c'est de la malfaisance, de la médisance, de l'indiscrétion». (Murad Bey).

İHTAR. — Arapça mastarlar (hades isimleri) in karşılıklarını veren misaller, asıl Türkçe kamuslarda bulunur.

MI. : استفادہ ، فائدہ ، قازانہ ، کار ایتمه *istifāde - fāide-le-n-me, kazan-ma, kār et-me* «action de profiter, de gagner, de réaliser un bénéfice (Sami - Bey, Kāmūs-u Türk-i).

728. - mek li siyga, iñ li (génitif) haletinde seyrek kullanılır [1]. Böylesinde umumî olarak - me li siyga üstün tutulur:

MI. : ثابت قدم اولمه لك اجماعى خيرلى اولور *sābit-kadem ol-ma-niñ encām-ı hayır-lı ol-ur* «le résultat de la fermeté (keli, keli: d'être ferme) est salutaire»: *ol-mak* mastarının iñ lisi olan *ol-mağ-ın* yerine.

729. Konuşma dilinde mefulün ileyh için - me li siyga üstün tutulur. Böylece ard sınıftan fiillerdeki - g nin varlığında doğacak boğazlı söyleyişten çekinilmiş olur.

Nitekim *اغلماق باغلامنه* *ağla-mağ-a baş-la-mak* diye yazıldığı halde *اغلما-ما-يا* *baş-la-mak* «commencer à pleurer» denilir.

Ön sınıftan bir fiil olduğu zaman - mek li siyga ile - me li siygaun mefulün ileyhi arasındaki fark ancak yazıdadır; söyleyiş her ikisinde de aynıdır.

سومد *sev-meğ-e* }
سومد به *sev-me-ye* } = *sevmeye*.

730. Mefulün ileyh hakkında verdiğimiz bu mülâhazalar, aynıyle mefulün bihte tatbik edilir.

[1] Seyrek değil, hiç kullanılmaz: meselâ *g'el-mağ-iñ*, *al-mağ-ın* hiç söylenmez. A.U.E